

Радмило МАРОЈЕВИЋ /Београд/

МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ КАО ЊЕГОШОЛОГ (Фрагменти 1–5)

ФРАГМЕНТ 1. *С сѣраином мишљу, ѿрси(х) надутијех* [ГВ 242]

1. 1. У првом издању 242. стих гласи: **Страшномъ мыслю, прсихъ надутієхъ**, (с. 9). А у рукопису, у коначној верзији: **страшномъ мислю, прсихъ надутієхъ** (л. 3 об.). То значи да је оба пута послје првог полустиха стајала запета. У РЕШЕТАРЕВОМ издању Горског вијенца стих гласи: *страшном мишљу, прсих надутијех*, [Решетар 1890: 105]. Запета је остала и у другим издањима [Ljubiša 1868; Јовановићи 1881; Цар 1922, 1939; Решетар 1926, 1940; Вушовић 1935, 1936; Ђукић 1941, 1944; Радовић 1947, 1974; Назечић 1947, 1989; Вагас 1947; Поповић 1963]. Божидар КОВАЧЕВИЋ запету брише: *страшном мишљу прсих надутијех* [Ковачевић 1940: 30], што прихватају послје рата скоро сви приређивачи [Павићевић В. и др. 1947; Латковић 1947, 1948; Бошковић и др. 1952; Неђић 1964; Драгићевић 1959; Банашевић 1973; Ђерковић 1977; Бећковић 1979; Павићевић Б. и др. 1985; Петковић 1985; Калезић 1994; Ћупић 1995; Деретић 1997; Никчевић 1997; Ђурић 1998; Божовић 2001; Ракочевић 2001].

Брисање запете је последица неразумјевања значења и функције облика. Нетачна интерпункција је праћена погрешним коментарима: „груди испуњених одлуком освете” [Ковачевић 1940: 30]; »Овдје је *сѣраином мишљу* инструментал (а не социјатив). Обилић је „гордо” ишао истурених прси, јер је био надахнут, сав испуњен „страшном мишљу» [Бошковић и др. 1952: 162 (коментар Вида Латковића)]; „Инверзија, нормалног реда речи: прси (покрај. генитив: *ѿрси*) надутих, тј. испуњених *страшном мишљу* (намером да убије султана)” [Банашевић 1973: 185].

1. 2. Своје тумачење 242. стиха Горског вијенца Михаило Стевановић је овако образложио: „Инструментал *сѣраином мишљу* у првом делу претпоследињег од стихова:

Гордо лежи велики војвода
 под кључевма крви благородне,
 ка малопред што гордо иђаше,
 страшном мишљу прсих надутијех,
 кроз дивјачне тмуше азијатске (239–243) —

употребљен у облику без предлога *c* [*вар.*: без предлога *ca*] уза њ, завео је коментатора Горског вијенца у издању Српске књижевне задруге и, пре њега, коментатора издања београдске Просвете да тај облик схвате као допуну другог дела стиха, употребљен, дакле, у функцији инструментала у ужем смислу, да, што је пре њих учинио Б. Ковачевић, уклоне зарез, који у првом [*вар.*: у првом (бечком)] издању пева, а и у више других издања, стоји на цезури. Тиме су они, по нашем мишљењу, променили смисао онога што је песник хтео да каже. Први сад споменути интерпретатор и не даје никаквог тумачења [Б. Ковачевић даје тумачење (види т. 1.1) – Р. М.], а другог је [В. Латковића (види т. 1.1) – Р. М.] такво схватање одвело на даљу странпутицу, па не каже ни да су прси „надуте” страшном мишљу, већ да је „Обилић гордо ишао истурених прси, јер је био надахнут, сав напуњен страшном мишљу, тј. одлучношћу да убије султана Мурата”. А при [*вар.*: При] оваквој интерпункцији може бити речи о испуњеношћу [о испуњености – Р. М.] прси страшном мишљу. Интерпункцију је [*вар.*: је, међутим], по нашем мишљењу, овде требало оставити онаком каква је била у бечком издању Горског вијенца, не ради саме интерпункције, наравно, а ни зато што смо [*вар.*: нити зато што бисмо били] уверени да је интерпункција песникова и иначе, мислимо у више случајева, боља од оне коју су редактори појединих издања Његошевих дела давали. Исто тако, овим не мислимо рећи да је довољно било задржати само зарез на цезури недовољно разумљивог стиха, како је поступио претежнији број коментатора, па да се све много лакше схвати. За његово тачно разумевање потребно је прецизно утврдити функције инструментала *с* *страшном мишљу*, а тиме и његов однос према другим деловима цитираног текста.

Овај облик те синтагме употребљен је у атрибутско-прилошкој функцији, као одредба субјекта (а субјекат је ту неизречено [*вар.*: неизречен а то је заменица] *он*, тј. велики војвода) на једној страни, и предиката *иђаше*, на другој, и стоји у напоредном односу с генитивом *п р с и н а д у т и ј е х*. Оба ова облика су, и инструментал и генитив, хтели смо рећи, у истој функцији одредбе реченичних делова [*вар.*: делова, а без икаква знака везе]. И зато обавезно између њих мора доћи зарез [*дой.*: као знак њихове напоредности и независности једног од другог]. Али се инструментал у овој, квалификативној служби, о којој се говори, и у лингвистичким расправама, а и у већим приручницима, између осталих и у нашој Синтакси, како се тамо констатује, увек употребљава с предлогом *c* [*Савремени српскохрватски језик*,

књ. II (Београд 1974), стр. 456. и 457]. И у анализираном стиху, дакако, морамо претпоставити облик инструментала с предлогом. Према томе, ако мање разумљиве од сад наведених стихова кажемо невезаним слогом, може се, бар по нашем мишљењу, рећи да они значе: Гордо лежи велики војвода под млазевима своје благородне крви, као што мало пре гордо иђаше са страшном мишљу (да убије султана), надутих прсију (односно са срцем пуним храбрости), кроз густе гомиле дивљих Азијата.

А у овој, па и у другим функцијама са социјативним значењем у језику Његошеву, па и у језику других писаца његова краја, а поготову његова времена, као и у данашњим црногорским и бокељским говорима, познат је облик инструментала речй које почињу сугласником *с* и њему сродним сугласницима. Испор. примере из самог Његоша: *Срамоѿа је ѿошла срамоѿ ѿ ѿаком* (из Слободијаде), *Не враћам се силовиѿом војском* (из Лажног цара Шћепана Малог), *Свијеѿом се не ѿознајем добро* (опет из Лажног цара Шћепана Малог) и др., које Д. Вушовић за ову особину наводи [у *Прилозима ѿрочавању Његошевог језика*, Јужнословенски филолог, књ. IV, стр. 151]” [Стевановић 1976: 34–35; додате су варијанте и допуне по: Стевановић 1990: 64–66 (у оба издања изостала је и код Стевановића запета на цезури 242. стиха)].

1. 3. Његошев језик карактерише употреба аломорфа |с| предлога *с/са* испред ријечи које почињу са *с*, *з*, *ш*, *ж*. У изговору у том случају се остварује дуги пискави [с:], [з:] односно шуштави [ш:], [ж:] сугласник. У брзом изговору, наравно, тај дуги сугласник може се редуковати и акустички примати као кратак сугласник, али та је промјена чисто фонетска – на фонолошком плану и у том случају разликује се фонема ⟨с⟩ предлога и иницијална фонема ⟨с⟩, ⟨з⟩, ⟨ш⟩, ⟨ж⟩ одговарајуће ријечи у генитиву односно инструменталу. Наведена одлика Његошевог идиолекта помаже нам да на фонемско-морфемском нивоу реконструиремо предлог *с* и у оним сегментима текста гдје он, усљед фонетског писања, граfiјски није одражен.

Проблем реконструкције предлога *с* „на морфемско-фонемском нивоу” покренут је нашем расправом о текстологији Горског вијенца [Маројевић 1997: 50–51], а потпуније размотрен у серији чланака о неким питањима критике текста Горског вијенца [Маројевић 1999^б: 87–93; прештампано у: Маројевић 2000: 307–312]. Наш текстолошки поступак покушао је да оспори, осврћући се на први од наведених радова, Александар МЛАДЕНОВИЋ: „Примери типа *с сијевањем* 151 или *с земљом* 2721 и сл. – правописно дати у првом издању *Горског вијенца* с предлогом *сѿ* – у данашњем издању овог Његошевог дела доноси се, наравно, онако како су овде у почетку написани. Тражење у њима изговора дугога *с* или *з* ствар је домишљања Р. М.-а, али то није непосредно везано с приређивањем за штампу *Горског*

вијенца. То исто важи и за потпуно непотребну реконструкцију примера: *сам [с] собом* (проза пре 1. стиха) или *[с] собом* б1 и сл., јер је употреба заменичког облика *собом* у оваквим и сличним ситуацијама (поготово уз глаголе *носићи*, *водићи* и сл.) уобичајена у језику многих наших писаца – уп. Б. Милановића у Нашем језику, Београд, 1950, књ. I, св. 7–8, 295–302” [Младеновић 1999: 15].

Истичући да је одлика језика Горског вијенца употреба предлога *с* без вокала *а* испред ријечи које почињу на *с* и *з* и да у изговору у том случају имамо дуго *с* [с:] односно дуго *з* [з:], на примјер: *с* сијевањем [с:ијевањем] и *с* великом јekom [ГВ 151]; страшне борбе *с* својим [с:војџим] и *с* туђином! [ГВ 2349]; и град Бесац [бѣсац] *с* земљом [з:ѣмљом] изравнисмо [ГВ 2721], уз констатацију да се то дуго *с* може у брзом изговору редуковати и акустички примати као једно *с*, али да је та промјена чисто фонетска (на фонолошком нивоу и у том случају разликујемо два *с*), ми смо хтјели да покажемо како нам наведена карактеристика Његошева језика помаже да реконструиремо на морфемско-фонемском нивоу предлог *с* на мјестима гдје граfiјски није одражен. Младеновић се сада не осврће на нашу реконструкцију предлошко-падежне везе *с* *сѣрашном мишљу* послије које смо оставили запету, која је тамо стајала и у првом издању, нити на нашу оцјену његовог коментара 242. стиха.

У чланку Б. МИЛАНОВИЋА пажљивији читалац је могао наћи научна становишта. Најприје да „Броз-Ивековић у своме речнику, уз примере *с* обликом *собом* [...] стављају у заграду: „у свијем овим примјерима читај *с* *собом*”” [Милановић 1950: 300]. Сам Милановић полази од фонетског процеса упрошћавања удвојеног сугласника: „социјативни предлог *с* са истим почетним сугласником инструменталног облика *собом* дао је првобитно једно дуго *с*, које се затим скратило у изговору. Друкчије мисли Д. Вушовић (ЈФ IX, 151): он сматра да је у овом случају предлог *с* само привидно изостављен јер се, по његову мишљењу, крије у дужини изговора почетног *с* речи уз коју је стајао” [Милановић 1950: 300–301].

А Данило ВУШОВИЋ се управо бавио – Његошевим језиком. Треба истаћи да је он уочио да „има случајева да се код Његоша привидно предлог *с* изоставља испред социјатива”, па наводи пет примјера из Шћепана Малог и два из Свободијаде, међу којима и сљедећи: Онда везир *својом војском* / Без обратка бјежат поче. Затим каже: „Забележио сам такав један пример и у прози”, па наводи из Горског вијенца један примјер. Вушовић закључује: „Несумњиво је да у овим случајевима социјатива имамо почетно *с* (з) дуго, постало спајањем два *с* (*с* *својом* – *ѣвојом*)” [Вушовић 1930: 59]. У свом практичном текстолошком раду на издавању Његошевих дјела [Вушовић 1935, 1936] наш лингвиста, међутим, није реконструисао предлог *с* тамо гдје он није био, усљед фонетског писања, граfiјски одражен.

Овдје треба подсјетити да је Вук КАРАЏИЋ у стиху из Фортисова издања Хасанагинице: „i jedva-je sinkom gastavio:” примијенио исти текстолошки поступак – у трећој књизи Српских народних пјесама из 1846. године реконструисао је предлошко-падежну везу: с’ синком [Стојановић 1924: 754].

1. 4. Осврћући се на издање [Младеновић 1996: 181], ми смо истакли: „Младеновић брише запету послје полустиха и тиме добија друкчије значење – да су Обилићеве груди набрекле страшном мишљу или, да се послужимо приређивачевим коментаром, „као што је пре тога ходао са грудима испуњеним гордошћу и *сѝрашном мишљу* да убије турског султана” [...]. Страшна мисао, наравно, није могла бити у грудима (и за пјеснички језик то би била бесмислица), мисао је у глави (само што ту баналну истину пјесник није био дужан да сугерише будућем приређивачу). То значи да је велики војвода *ишао* (не ходао!) *са сѝрашном мишљу*, гордо, набреклих груди (= ишао је и истовремено размишљао о својој „страшној” намјери да убије султана)” [Маројевић 1997: 51; прештампано у: Маројевић 1999^а: 27–29]. Критиковани приређивач је у новим издањима [Младеновић 1998: 70; Младеновић 2001: 56] уметнуо запету, али је коментар задржао!

Као што смо већ писали [Маројевић 1997: 51], у 242. стиху ми реконструисамо предлошко-падежну везу *с сѝрашном мишљу*:

ка малопред што гордо иђаше,
[с] страшном [с:трашнѝм] мишљу, прсѝ надутѝјех,
[ГВ 241–242].

Задржавајући интерпункцију оригинала, отклањамо сваку недоумицу у погледу значења, синтаксичке функције и реда ријечи.

ФРАГМЕНТ 2. *Јунашѝво је цар зла свакојега* [ГВ 605]

2. 1. Дотадашња и своје тумачење 605. стиха Горског вијенца Михаило СТЕВАНОВИЋ је овако изложио: „А највећу апотеозу јунаштву изрекао је Мићуновић речима [*вар.*: речима, односно песниковим стихом]:

Јунаштво је цар зла свакојега (605) –

према дефиницији, наравно, коју из овога стиха извлаче скоро сви познатији интерпретатори [*вар.*: извлачи један број познатијих интерпретатора], почев од Св. Вуловића, који је протумачио да тај стих значи да је јунаштво „цар свакојег зла”, да, тј. „оно господари, заповеда сваком злу... и савлађује га” [Светислав Вуловић, *Њеџушев Горски вијенац у њемачком ѝреводу*. Београд 1886] – насупрот првом коментатору ГВ, С. М. Љубиши, а насупрот, како нас коментатор Латковић обавештава, и Немцу Кирстеу (прево-

диоцу Вијенца на немачки језик), Љ. Стојановићу, Русу Лаврову, Ж. Драговићу, Камили Луцерни, с којима је делио мишљење и М. Решетар у првоме своме коментару.

Ови су – обавештење дајемо узето [*вар.*: обавештење које дајемо, преузимамо, заправо,] из коментара В. Латковића – тај стих тумачили као да је јунаштво „велико зло” или „највеће зло”, зло над свим злима, како би се могло рећи. Али, први коментатор, С. М. Љубиша такво мишљење допуњава констатацијом да без њега, тј. без јунаштва, нема права. М. Решетар је у својим коментарима уз каснија издања пева [*вар.*: уз сва каснија издања пева, почев од другог,] прихватио мишљење С. Вуловића и осталих, за које ипак ни он, ни ико други од великог броја оних што га прихватају, није дао и одређених доказа. Истина, коментатор последњег коментарисаног издања (Српске књ. задруге), Н. Банашевић каже да је оно прво тумачење „неприхватљиво и да је у супротности с Мићуновићевим схватањем света и живота. Оно одступа и од идеје претходних двају стихова, који славе прегаоце и њихов подвиг”. Не одбацујући ни ове, ми у следећа два стиха, управо, налазимо да у овоме песник јунаштво није оценио као највеће зло, већ као господара свих зала јер када се, иза констатације да је јунаштво цар зла свакојега, каже:

а и пиће најслађе душевно
којијем се пјане покољења (606–607),

када се, тј., једном копулативном реченицом, реченицом, дакле, истог смера и истог смисла, износи несумњива похвала јунаштву, онда и у стиху за који се ова два везују двојним везником *а и* – такође мора бити похвала. Када би се непосредно претходним стихом јунаштво оцењивало негативно, знак везе с њим би био *ал’ и*. Јер иако су први чланови и првог (са *а*) и другог (са *али*) двојног везника адверсативног карактера, у споју с везником *и – а* губи свој адверсативни карактер и цео двојни везник (*а и*) остаје копулативан [испор. о овоме оно што се говори код нас у *Синџакси* (*Савремени српскохрватски језик II*), стр. 804, другог издања овога дела издатог у Београду 1974]; *али*, међутим, и у споју с везником *и* чува свој карактер, и намеће га целом сложенем везнику; *али и*, хтели смо рећи, има адверсативан карактер. Овде [*вар.*: Овде, међутим,] имамо први, а не други случај. Сам спољни знак везе *а и* – језички је знак истосмерности реченица које везује, јасно, значи, говори да је стих 605 (*јунаштво је цар зла свакојега*) истог смисла са сложенем реченицом коју чине два следећа стиха (606. и 607)” [Стевановић 1976: 58–60; исправљене су штампарске грешке и додате варијанте по: Стевановић 1990: 97–98].

2. 2. Разматрајући тауовокалске дифтонге у Горском вијенцу ми смо утврдили да је у 606. стиху посвједочено губљење сонанта *ј* и контракција двају вокала *е* на граници номинатива једнине именице *џиће* са копулом *је*. У

овом именичко-глаголском дивербу реконструисали смо први, дифтоншки степен контракције као једину изговорну вриједност – пићē [пиће^ε] = *īuhe je*:

Јунаштво је цар зла свакојега —
а и пићē [аипиће^ε] најслађе душевно
којијем се пјане покољења.

[ГВ 605–607].

Овдје је дифтонг [е^ε] – у књижевном језику и у говорима са пренесеном акцентуацијом – неакцентован [Маројевић 1999^б: 121; Маројевић 2000: 341].

2. 3. Разматрани фрагмент Стевановићевих коментара Горског вијенца има не само фактички (ријешено је питање значења једног спорног стиха) него и методолошки значај. Не одбацујући ни аргументе које је изнио Никола БАНАШЕВИЋ – да је оно прво тумачење „неприхватљиво и да је у супротности с Мићуновићевим схватањем света и живота” и да „оно одступа и од идеје претходних двају стихова, који славе прегаоце и њихов подвиг” – Михаило СТЕВАНОВИЋ је лингвистичким методом доказао да, ако се у два наредна стиха „копулативном реченицом, реченицом, дакле, истог смера и истог смисла, износи несумњива похвала јунаштву, онда и у стиху за који се ова два везују двојним везником *а и* – такође мора бити похвала”.

2. 4. Похвална оцјена јунаштва у 605. стиху још више се наглашава са реконструисаним именичко-глаголским дивербом пићē [пиће^ε] = *īuhe je* у 606. стиху: *послије те г л а в н е похвале јунаштву, по којој је оно цар јер је ,јаче (од сваког зла), господари (над свим злима), побјеђује (свако зло)’, накнадно се уводи још једна, д о д а т н а позитивна оцјена везником а и у значењу ,поред тога (оно је) и (пиће најслађе душевно којијем се пјане покољења)’. Та накнадно уведена похвала истиче се одговарајућим интерпункцијским знаком (у нашем критичком издању – повлаком).*

ФРАГМЕНТ 3. *Што се с црним задоји ђаволом* [ГВ 685]

3. 1. Своје тумачење 685. стиха Горског вијенца Михаило Стевановић је овако образложио: „Употребу облика инструментала срећемо [*вар.*: сретамо] и у Горском вијенцу и у другим делима Његошевим у функцији субјекта пасивних реченица, у чему се огледа несумњиво утицај руског језика, и чега има врло мало у других наших писаца Његошева времена, а у новијих га никако и нема. Ми смо већ о томе [*вар.*: о томе овде] говорили тумачећи стих 20. Посвете Горског вијенца. И поводом те особине у стиховима:

Што се црним задоји ђаволом,
обешта се њему довијека (685–686),

— који значе: Ко га (одн. што) црни ђаво (највећи наш [вар.: наш највећи] непријатељ – ово, свакако, у примени – Турци) задоји (придобије за себе), тај му се обавеже да ће му на сва времена [вар.: на свагда] (довијека) остати привржен (тј. веран), – овде немамо шта више додати. О облику глагола *обешѡаѡи се* треба рећи само да је он руско-црквенословенског [вар.: црквенословенско-руског] порекла, како је то констатовано у Речнику уз књижевна дела П. П. Његоша (Стевановића и Бошковића), где је [вар.: у оба Речника језика Његошева, у којима је, разуме се,] дато и значење овога глагола” [Стевановић 1976: 63–64; исправљене су штампарске грешке и додате варијанте по: Стевановић 1990: 110–111].

Треба напоменути да глагол *обешѡаѡи се* није црквенославенизам руске редакције него српскославенска ријеч (са рефлексом *шѡи* који је српска редакција примила из бугарске). Уосталом, у речницима језика Његошева и не пише да је наведени глагол руско-црквенословенског односно црквенословенско-руског поријекла, него се уз њега дају двије различите, али тачне квалификације: 1) у Рјечнику уз пјесничка дјела П. П. Његоша за глагол *обешѡаѡи се* завјетовати се’ само се у загради каже: „с црквенословенским *шѡи*” [Стевановић–Бошковић 1954: 106–107]; 2) у Речнику језика Петра II Петровића Његоша глагол *обешѡаѡи* има ознаку „ср[пско]сл[овенски]” а његов повратни облик се даје у значењу ,заветовати се, зарећи се, предати се’ [Стевановић и др. 1983 I: 542]. Глагол је иначе посвједочен већ у канонском старославенском језику: **обѣщати сѧ** датъ обет; послушаться, подчиниться [СС 1999: 402].

3. 2. Његошев језик је карактерисала употреба аломорфа |с| предлога *с/са* испред ријечи које почињу са *ц*. У изговору у том случају се остварује или слабо *с* испред *ц* [сц], или африката са продуженом оклузијом [ц:]. У брзом изговору, наравно, тај дуги сугласник може се редуковати и акустички примати као кратак сугласник, али та је промјена чисто фонетска – на фонолошком плану и у том случају разликује се фонема ⟨с⟩ предлога и иницијална фонема ⟨ц⟩ одговарајуће ријечи у генитиву односно инструменталу. Такав изговор, нарочито његова друга варијанта, условила је појаву да је пјесник могао да пропусти да напише сугласник *с* (= предлог *с*) и испред ријечи која почиње са *ц*. Наведену појаву можемо илустровати са два примјера, од којих је један из Свободијаде (графијски одражен само у Ненадовићевом издању), а други из Горског вијенца (графијски одражен и у рукопису, и у првом издању).

3. 3. Пјесник је изоставио предлог *с* испред придјевског облика *царском* у рукопису са којег је штампано Ненадовићево издање Свободијаде: **Да се царскомъ скупомъ крвлю** (стих 203. прве пјесне). У петроградском рукопису (Врчевићев препис који је Његош ауторизовао) предлог *с* је написан: **Да се с' Царском скупом крвлю** (с. 5). На ову разлику је указао Никола

БАНАШЕВИЋ, почев од трећег издања Његошевих Целокупних дела [Банашевић–Стевановић 1975: 297], али није у самом тексту воспоставио предлог *с*: да се царском скупом крвљу [Банашевић–Стевановић 1975: 15]. У критичком издању Свободијаде, које ми припремамо, прво издање спјева коригујемо петроградским рукописом:

Зар не памти ниска раја
да се с царском скупом крвљу
ње свобода угасила?

[С И 202–204].

Петроградски рукопис баца свијетло на право значење стихова: са царевом смрћу (адвербијал времена с' **Царском скупом крвљу**) угасила се рајина слобода. Изостављањем предлога добија се друкчије, метафорично (али неаутентично) значење: царева скупа крв (трпно стање са субјекатским инструменталом **царскомъ скупомъ крвљу**) угасила је рајину слободу.

3. 4. Његош је изоставио предлог *с* и испред придјевског облика *црним* у 685. стиху Горског вијенца и у рукопису: **што се црним задои ђаволомъ** (л. 8), и у првом издању: **Што се црним задон ђаволомъ** (с. 73; словна штампарска грешка: **ћ** умјесто **ђ**):

Што се [с] црним [‘црнѣм] задоји ђаволом
обешта се њему до вијека.
[ГВ 685–686].

Наша реконструкција баца свијетло на право значење стиха: израз (*не*)ко се с *ђаволом задојио*, односно пејоративно (са замјеницом *шио* и радним глаголским придјевом у средњем роду) (*не*)*шио се с ђаволом задојио*, само је фразеолошка варијанта израза *све му је с ђаволом* (израз је у Црној Гори веома распрострањен) и *ко с ђаволом ѿикве сади...* У свим варијантама (укључујући и Његошеву) употријебљен је социјатив, тј. инструментал са предлогом *с*. Изостављањем предлога добија се друкчије (у суштини бесмислено) значење: „некога је задојио ђаво”! Текстолошка паралела из Свободијаде [види т. 3.3], која потврђује фонетско писање (да је Његош могао да пропусти у писању предлог *с* и испред ријечи која почиње са *ц*), представља филолошки доказ за ново тумачење 685. стиха Горског вијенца. А семантика израза и фразеолошке паралеле као лингвистички аргуменати то тумачење чине потпуно вјеродостојним.

Стихови 685. и 686. дословно значе: ко се задоји истим млијеком као (црни) ђаво, тј. кога задоји ђаволова мајка макар да га и није родила, завјетује се ђаволу (брату по млијеку) на вјерност док је жив. А фигуративно, у контексту спјева, они имају сљедећи смисао: домаћи Турци (потурчењаци, ислами-

зирани Срби), задојени „турском вјером” (исламом) као и прави Турци (= цр-ни ђаво), завјетовали су се Турцима да им буду вјерни до краја живота (зау-вијек). Тако се овдје понавља (и развија) мисао исказана стиховима:

Врана врани очи не извади [нѐизвадӣ] —
 брат је Турчин свуд један другоме,
 [ГВ 553–554].

ФРАГМЕНТ 4. *Раздвај’јући да се не искоље* [ГВ 2121]

4. 1. Наше објашњење необичног облика глаголског прилога несврше-ног вида у 2121. стиху [Маројевић 1997: 50; прештампано у: Маројевић 1999^a: 27] Александар МЛАДЕНОВИЋ овако коментарише: „Постанак облика глаголског прилога садашњег времена *раздвајући* (у стиху: *раздвају-ћи да се не искоље* 2121) Р. М. изводи од форме *раздвајајући* истичући да се група *-јај-* губљењем *-а-* свела на два *-јј-* „који се у изговору чувају као двоструко ј”. Ово његово тумачење потпуно је нетачно јер показује непозна-вање дијалекатске ситуације зетског говора који је у основи Његошевог на-родног језика. Наиме, глагол *раздвајати* у Његошевом језику има двостру-ку промену: а) по Белићевој шестој врсти (презент: *раздвајам, раздвајаш* итд., 3. л. мн. *раздвајају* – уп. тај облик у прози после 1043. стиха) и б) по Белићевој другој врсти (презент: *раздвајем, раздвајеш* итд., 3. л. мн. *раздвају* – па отуд и *раздвајући* 2121). Форме нпр. *раздвају, раздвајући* и сл. имају је-дан слог мање од облика *раздвајају, раздвајајући* и сл., што може корисно служити метру стиха” [Младеновић 1999: 14]. Младеновићу очито није по-зната историја питања о необичном облику глаголског прилога у 2121. сти-ху: концепцију о двострукој парадигми глагола *раздвајати* он је позајмио из (Стевановићевог) Речника Његошева језика, не знајући да је од ње СТЕВА-НОВИЋ – одустао. Ми ћемо ту историју питања и наше тумачење укратко изложити (потпуније смо то учинили у посебном раду [Маројевић 1998: 9–12; прештампано са додатом напоменом у: Маројевић 1999^a: 105–112]).

4. 2. Историја питања о „загонетном” глаголском прилогу у Горском ви-јенцу отпочиње сљедећом оцјеном Данила ВУШОВИЋА: „Вероватно стиха ради налазимо неправилно образован облик: *раздвајући* (м[есто] *раз-двајајући*) В [= Горски вијенац] 2121” [Вушовић 1930: 38]. На необичност облика глаголског прилога у 2121. стиху коментатори Горског вијенца не указују. Аналоган облик трећег лица множине презента истог глагола поја-вљује се у Његошевом препјеву првог пјевања Илијаде, у 303. стиху:

нијесу ми њиве похарали:
 превисоке, шумом покривене,
 нас раздвају од Тројанах горе
 и немирни хучни вали морски.

Коментатор превода, Радован ЛАЛИЋ, није пропустио да објасни необични облик: „Раздвају – мј[есто] раздвајају” [Лалић и др. 1953: 618].

4. 3. У лексикографским дјелима анализирани облици се различито интерпретирају. У Рјечнику уз пјесничка дјела П. П. Његоша [Стевановић–Бошковић 1954: 177], из оног дијела који се од трећег издања приписује Радосаву БОШКОВИЋУ, само се два необична облика третирају као дијалектизми:

- раздвајати**: 1. **р̀аздв̀ај̀у** *дијал.* (3. л. мн. през.) – раздвајају [...];
2. **раздв̀ај̀ући** *дијал.* (прил. врем. сад.) – раздвајајући [...].

У Речнику језика Петра П Петровића Његоша [Стевановић и др. 1983 II: 212] Михаило СТЕВАНОВИЋ успоставља двије презентске парадигме глагола *раздвајати* (*се*): к њ и ж е в н у *р̀аздв̀ај̀ам*, коју илуструју стандардни облици *раздвајају* у прози иза стиха 1043. Горског вијенца [Велика граја и правдање међу Турцима и Црногорцима; него мудрији раздвајају да се не покољу] и *раздвајају се* у 71. стиху XXXIII пјесме Огледала српског [И кренуше да се раздвајају], и дијалекатску *раздв̀ај̀ем*, коју илуструју два необична облика који се као дијалекатски наводе у Рјечнику уз пјесничка дјела П. П. Његоша:

- раздв̀ај̀ати**, *р̀аздв̀ај̀ам* и *дијал. р̀аздв̀ај̀ам* несврш. *рас̀т̀ав̀ља̀ти* [...].
~ *се* уз. –повр. *рас̀т̀ав̀ља̀ти се* [...].

Ово посљедње тумачење преузео је Александар МЛАДЕНОВИЋ у свом *Речнику уз издање „Горског вијенца”* [Младеновић 1996: 288], али је избрисао акценте:

- раздвајати** (презент: *раздвајам* и *диј. раздвајем*) несврш. *рас̀т̀ав̀ља̀ти*.

Необичном облику из Горског вијенца посвећује пажњу Михаило СТЕВАНОВИЋ у двјема својим монографијама посвећеним језику Његошева спјева. Али га различито тумачи. У првој, под насловом *Језичка тумачења у коменџарима Његошева Горског вијенца* (1976), која је објављена седам година прије Речника Његошева језика истог аутора, Стевановић сматра да таква врста хаплоглогије *не би била необјашњива* ни у прозном тексту: „Облик *раздвајући* у стиху:

- раздвајући да се не искољу (2121) —

деформисан је (облик *раздвајајући*), по законитостима метрике Његошева стиха. Ова врста хаплоглогије *не би, уосталом, била необјашњива* ни у не-

заном слогу, тј. у каквом прозном саставу” [Стевановић 1976: 115 (2121. стих се нетачно наводи: умјесто „искољу” треба да стоји *искоље*)].

У другој монографији, под насловом *О језику Горског вијенца* (1990), која је објављена седам година послје Речника Његошева језика истог аутора, Стевановић већ сматра да наведена врста хаплоглогије *не би била објашњива ни могућа* у прозном тексту: „Облик *раздвајајући* у стиху:

раздвајајући да се не искоље (2121) –

деформисан је (облик глаголског прилога *раздвајајући*), ради удовољења законитостима метрике Његошева стиха. Ова врста хаплоглогије не би, иначе, била објашњива, па ни могућа, у невезаном слогу, тј. у каквом прозном саставу” [Стевановић 1990: 180 (2121. стих се нетачно наводи: умјесто „раздвајајући” треба да стоји *раздвајући*; исправљена је штампарска грешка: умјесто „у наведеном слогу” ставили смо у *невезаном слогу*)]. У истој књизи аутор се још једном дотиче облика који је предмет наше расправе: „А у опредељивању песникову за општејезички или дијалекатски лик, или пак и за позајмицу из другог језика, поетски моменат је био одлучујући. Отуда код њега погледајте нешто и чега нема ни у општекњижевном језику ни у дијалекту, као већ раније наведено *размишљавајући* или *раздвајући* (у стиху 2121)” [Стевановић 1990: 243]. Тако је Стевановић својом посљедњом студијом о Горском вијенцу двоструко оповргао самога себе: и своје лингвистичко тумачење из 1976. по којем је облик могућ и у прозном саставу, и своју лексикографску концепцију из 1983. по којој су облици *раздвају* и *раздвајајући* чланови дијалекатске презентске парадигме *раздвајем*. Иако је посљедње тумачење потпуно супротно претходним (облик није могућ у прозном тексту и није дијалектизам), аутор је пропустио да укаже на своја ранија гледишта.

4. 4. Прелазећи на своје тумачење, истичемо да је оно у једном смјеру лингвистичко (и фонолошко), а у другом – филолошко (и текстолошко).

Фонолошки аспект питања. – „Дијалекатске” презентске парадигме *раздвајем*, да се послужимо Стевановићевом формулацијом, нема у дијалекту: њу је наш лексикограф смислио из нужде – да би објаснио загонетне облике *раздвају* и *раздвајајући*. То значи да Стевановић није пошао за опрезним Бошковићем, који је дијалекатским сматрао само наведене облике, а не читаву парадигму, нити за поузданим Лалићем, који је истакао да је облик *раздвају* употријебљен умјесто *раздвајају*, не позивајући се при том ни на какве дијалекатске прилике. Заслуга дијалектолога Стевановића је, међутим, у томе што је он оповргао не само лексикографа Стевановића него и Бошковића: у дијалекту нема не само исконструисане презентске парадигме него ни посвједочених облика *раздвају* и *раздвајајући*.

Глагол *раздвајајџи* има у презенту само једну парадигму: 1. л. једн. *раздвајам...* 3. л. мн. *раздвајају* (и глаголски прилог *раздвајајући*) – са фонолошког аспекта. Али фонема /a/ у позицији између два сонанта *j*, послије (дугоузлазног) акцента а испред послијеакценатске дужине, поред свог стандардног лика који се реализује у лаганом изговору – *раздвај[a]ју*, *раздвај[a]јући*, може имати у брзом изговору факултативни алофон [ø] – *раздвај[ø]ју*, *раздвај[ø]јући*. Другим ријечима, вокал *a* се у наведеној позицији може фонетски потпуно редуковати. Таква редукција се, међутим, не одражава у писању: у свијести говорника (и слушаоца) са српским језичким осјећањем одсликава се фонолошка структура облика, са фонемом ⟨a⟩ између два *j*, чак и онда када се у брзом изговору то *a* „прогута”. У том случају потпуна редукција (нула гласа) тиче се голе фонетике, на функционалном плану (а то значи и у свијести говорника и слушаоца) фонема *a* остаје. И свако ће, у прозном тексту, изговорено [раздвáј:үћи] записати: *раздвајајући*. И такав запис је фонолошки (а не фонетски).

Све што смо горе рекли тиче се невезане употребе облика, тиче се прозног текста. У стиховима са строгом силабичком структуром, какав је српски или асиметрички десетерац, већ дјелују друге законитости. У свијести говорника (и слушаоца) није само фонолошка структура облика него и десетосложна силабичка структура стиха и цезура послије четвртог слога као метричке константе. Кад дођу у колизију свијест о фонолошкој структури облика и свијест о силабичкој структури стиха, превагу односи ова друга. Зато је Његош, по законитостима метрике, да се опет послужимо Стевановићевом формулацијом, изговорно [раздвáј:үћи] смјестио у четворосложну силабичку структуру првог полустиха 2121. стиха, и тако га записао: **РАЗДВАЈЮЋИ**.

Текстолошки аспект питања. – У 2121. стиху посвједочен је глаголски прилог несвршеног вида *раздвајајући* са потпуном редукцијом вокала *a* између двају *j* (*раздвај[ø]јући*), који се у изговору чувају као дуго или двоструко [j:]. То јест:

На чудо смо [нàчудосмо] и на јаде [инàјаде] били
раздвај'јући [раздвáј:үћи] да се не искоље;
[ГВ 2121].

Другим ријечима, ми Његошево **РАЗДВАЈЮЋИ** у критичком издању доносимо ортографски у лику **РАЗДВАЈ'ЈУЋИ**, а ортоепски у лику [раздвáј:үћи] (двије тачке по фонетској транскрипцији указују на изговор дугог или двоструког сугласника).

ФРАГМЕНТ 5. (А) ако нам је мио али својџа [ГВ 2150]

5. 1. Да ли ћемо у 2150. стиху: **Ако намъ є мио али својџа**, (с. 88) писати условни везник *ако* (дакле састављено) или супротни везник *а* и номинатив за-

мјенице *ко* (дакле растављено), то зависи од значења које наведеном сегменту приписујемо. Милан РЕШЕТАР, а за њим и бројни други приређивачи, остао је код ортографије првог издања: Зла мрзnome чинит не можемо; / ако нам је мио али својта, / траг по трагу његов ископамо [Решетар 1890: 195].

Јевто МИЛОВИЋ је, међутим, изнио хипотезу да сегмент **Ако** из првог издања не представља један везник већ двије ријечи: везник *а* и замјеницу *ко* [Milović 1965: 65; Миловић 1983: 366]. Неки приређивачи су његово мишљење прихватили, па 2150. стих доносе у сљедећем ортографском и граматичком лику: а ко нам је мио али својта, [Банашевић 1973: 105; Бећковић 1979: 140; Павићевић Б. и др. 1985: 266; Петковић 1985: 148; Калезић 1994; Младеновић 1996: 134; Никчевић 1997: 139; Ракочевић 2001: 89].

5. 2. Своје тумачење 2150. стиха Горског вијенца Михаило СТЕВАНОВИЋ је овако образложио: „Ми сматрамо да Н. Банашевић с разлогом одаје признање Ј. Миловићу, који је (у *Zadarskoj reviji* XII, 65) скренуо пажњу на погрешно преношење ортографске грешке из I издања Вијенца, у којем је заједничким писањем везника *а* с односно-упитном заменицом *ко* промењен смисао и однос посебних реченица у сложеној —

Зла мрзnome чинит не можемо,
а ко нам је мио или својта,
траг по трагу његов ископамо (2149–2151),

од којих је друга, која почиње са *а ко*, независна супротна реченица у односу на непосредно претходну. Тако их је песник свакако замишљао, јер цела мисао тек тако схваћених ових стихова има свој смисао. Њом се хтело рећи: да траг по трагу ископају ономе ко им је мио или својта. Заменица (*ко*) ту, дакле, мора постојати. Спајањем те заменице с непосредно претходним *а* добија се везник *ако*, а неопходне заменице нестаје. Онда однос реченица постаје зависан, и из таквог односа произилази смисао реченица да не могу учинити зла мрзnome ако им је мио или својта. А то је бесмислица, јер мрзни не може бити мио, макар био и својта. А осим тога, трећи сад наведени стих у томе случају висио би сам за себе, одвојен од два претходна” [Стевановић 1976: 116; цит. по: Стевановић 1990: 181 (у оба издања 2150. стих се нетачно наводи: умјесто „или” треба да стоји *али*)].

5. 3. Стевановићево тумачење 2150. стиха Горског вијенца Бранислав ОСТОЈИЋ је прихватио са сљедећом аргументацијом: »Правописна грешка из првог издања Горског вијенца у вези са писањем везника *а* и замјенице *ко* у стиховима:

Зла мрзноме чинит не можемо,
а ко нам је мио или својта
траг по трагу његов ископамо (2149–2151)

— преносила се из издања у издање Горског вијенца. [...] Такво писање је уносило забуну прије свега у језичко и семантичко тумачење три узастопна стиха и усмјеравало је семантичку вриједност стиха у погрешном смјеру до бесмислице. [...] При таквој синтаксичко-семантичкој вези наведена два стиха значе „да не могу чинити зло мрзноме ако им је мио или својта”. Међутим, морамо констатовати стварну истину да „мрзни не може бити мио па макар био и својта”. И то је она бесмислица до које нас води овако успостављени однос реченица преко везника *ако*. Трећи стих који се при таквом ортографском решењу овога везника не веже тјешње са стихом у којем не функционише односно-упитна замјеница *ко*, него везник *ако* остаје по страни да „виси” сам за себе» [Остојић 1996: 207–208 (у чланку 2150. стих се нетачно наводи: умјесто „или” треба да стоји *али*)].

5. 4. Мишљење Јевта М. МИЛОВИЋА да *ако* „треба раздвојити и онда се тек добија прави смисао стихова” [Миловић 1965: 65; цит. по: Миловић 1983: 366] те захтјев Александра МЛАДЕНОВИЋА: „овај спојено одштампани пример треба раздвојити” [Младеновић 1996: 33] – сувише су аподиктички. Смисао имају стихови, али један смисао, и кад се пође од условног везника *ако*, и имају смисао, али други, кад се пође од везника *а* и замјенице *ко*. Обје интерпретације, граматички гледано, подједнако су могуће. Миловићево тумачење било би прихватљивије кад би стих значео да вјештице свакоме ко им је „мио али својта” траг по трагу ископају. Али он то сигурно не значи. Зато се ми и опредјељујемо за класичну вербализацију текста (само што умјесто запете на крају 2150. стиха стављамо повлаку), наводећи за њу два аргумента: 1° вјештице се договарају какво ће зло учинити коме: договоре кријући чинимо / какво ћемо зло учинити коме [кóме]; [ГВ 2144–2145], али увијек то не могу да остваре: ако им је тај мрзан – не могу му чинити зла, а ако им је он мио или својта – траг по трагу његов ископају; 2° прихватањем овог тумачења не мијења се ортографија изворног издања, тј. не мора се реконструисати штампарска грешка у првом издању. У складу са новим, изворним читањем текста Горског вијенца и новим, изворним тумачењем Његошевог десетерца, по којем у Његошевом пјесничком тексту налазимо бројне и разноврсне типове фонетских дифтонга који не нарушавају десетосложну силабичку структуру него је напротив чине ритмички разноврснијом, ми у првом полустиху 2150. стиха – на граници супротног везника *а* и условног везника *ако*:

Зла мрзноме чинит не можемо,
ако нам је [а̌конамје] мио али својта –

траг по трагу његов ископамо.

[ГВ 2149–2151] –

алтернативно реконструишемо контракцију вокала, и то дифтоншки степен контракције: $\bar{a}ko$ [$\bar{a}\bar{a}ko$] = *a ako* [Маројевић 1999⁶: 126; прештампано у: Маројевић 2000: 346]. Наравно, код овог алтернативног текстолошког рјешења морамо остати код тумачења да је у Његошевом стиху посвједочен везник *ako*, а не – како је то предложио Јевто М. Миловић – односна замјеница *ko*. Таквом тумачењу дајемо предност и иначе, тј. и ако не бисмо реконструисали контракцију вокала у проклизи (само што бисмо у том случају оставили тачку и запету на крају 2149. стиха, тј. интерпункцију бисмо прилагодили таквој интерпретацији). Треба још напоменути да стих *Зла мрзnome чиниш не можемо* не значи: „зла не можемо чинити онеме који је омражен (ономе кога мрзе)” [Младеновић 1996: 232], него: не можемо чинити зло ономе кога ми (= вјештице) мрзимо, ако је нама (= вјештицама) мрзан (мисли се, наравно, на оног за кога су се вјештице договориле да му учине какво зло), што уопште не значи да је он – омражен.

ЛИТЕРАТУРА

- Банашевић 1973: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић. Београд, 1973.
- Банашевић–Стевановић 1975: Петар II Петровић Његош. *Свободијада. Глас каменшићака*. [Текст приредили Н. Банашевић, М. Стевановић. Белешке и објашњења написао Н. Банашевић]. Београд, 1975. (Целокупна дела Петра II Петровића Његоша. IV изд. Књ. 2). [Фототипија III изд. (Београд, 1974)].
- Варас 1947: Р. Р. Njegoš. *Gorski vijenac*. U spomen stogodišnjice prvog izdanja. [Priredio: Antun Varas]. Zagreb, 1947.
- Бећковић 1979: Петар Петровић Његош. *Пусишњак цетињски*. Избор из целокупног песништва. Приредио Матија Бећковић. [Београд, 1979].
- Божовић 2001: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Приредио Гојко Божовић. Подгорица–Цетиње, 2001. (Сабрана дјела Петра II Петровића Његоша у седам књига. Књига четврта).
- Бошковић и др. 1952: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Текст приредили за штампу Р. Бошковић и В. Латковић]. Београд, 1952. (Целокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 3).
- Вушовић 1930: Д. В. Вушовић. *Прилози истраживању Његошевог језика*. Београд, 1930.
- Вушовић 1935: *Цјелокупна дјела Петра Петровића Његоша*. У редакцији Данила Вушовића. Београд, 1935.
- Вушовић 1936: *Цјелокупна дјела Петра II Петровића Његоша*. У редакцији Данила Вушовића. Друго издање. Београд, 1936.

- ГВ: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. У редакцији Радмила Маројевића. [У припреми]. Рукопис (са ознаком л[ист]) и прво издање (са ознаком с[трана]) цит. по: Павићевић Б. и др. 1985.
- Деретић 1997: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Приредио Јован Деретић. Београд, 1997.
- Драгићевић 1959: Петар Петровић-Његош. *Горски вијенац*. [Предговор Јагош Јовановић. Приредио за штампу и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Милан Решетар]. Титоград, 1959.
- Ђерковић 1977: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Приредио Вукале Ђерковић]. Титоград, 1977.
- Ђукић 1941: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Предговор и коментар Т. Ђукића. Београд, 1941.
- Ђукић 1944: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Предговор и коментар Т. Ђукића. [Друго издање]. Београд, 1944.
- Ђурић 1998: Петар Петровић Његош. *Изабрана дела: Горски вијенац. Луча микрокозма. Писма*. Приредио Војислав Ђурић. Београд, 1998.
- Јовановићи 1881: *Горски вијенац*; Историјско збитије при почетку XVIII. вијека. Сачинио Петар Петровић Његуш владика црногорски. Панчево: Наклада Књижаре браће Јовановића, [1881].
- Калезић 1994: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Приредио К. Миловановић. Коментарисао Д. Калезић]. Никшић–Београд, [1994].
- Ковачевић 1940: *Горски вијенац*; Историческо собитије при свршетку XVII вијека. Сочиненије Петра Петровића Његоша. [Приредио Б. Ковачевић]. Београд, 1940.
- Лалић и др. 1953: Петар Петровић Његош. *Пјесме. Луча микрокозма. Проза. Пријеводи*. [Текст *Пјесам*, *Прозе* и *Пријевода* приредили за штампу Радован Лалић и Михаило Стевановић. Биљешке и објашњења уз *Пјесме*, *Прозу* и *Пријевод* написао Радован Лалић]. Београд, 1953. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 2).
- Латковић 1947: Р. Р. Нјегаош. *Gorski vijenac*. Predgovor Radovana Zogovića. [Tekst priredio za štampu V. Latković]. Beograd, 1947.
- Латковић 1948: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Предговор Радована Зоговића. [Текст приредио за штампу В. Латковић]. Београд, 1948.
- Љубиша 1868: *Gorski vijenac*. Historički dogagaj pri svršetku sedamnaestog vijeka. Sačinio Petar Petrović Njeguš vladika crnogorski. Prenio s ćirilice na latinicu s tumaćenjem S. Ľubiša. U Zadru, 1868.
- Маројевић 1997: Радмило Маројевић. *Горски вијенац (1847–1997): У сусрет криичком издању*. – Ријеч, Никшић, 1997, III, бр. 2, 41–63. [Прештампано у: Маројевић 1999^а, 11–50].
- Маројевић 1998: Р. Маројевић. *Прилоџ текстологији Горскоџ вијенца (реконструкција глатолскоџ љрилоџа у 2121. сџтиху)*. – Радови (Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци), Бања Лука, 1998, I, бр. 1, 9–12. [Прештампано у: Маројевић 1999^а, 105–112].
- Маројевић 1999^а: Радмило Маројевић. *Горски вијенац: изворно чџтање*. Никшић–Београд, 1999. (Његошев гласник. Књ. I).
- Маројевић 1999^б: Радмило Маројевић. *Нека џиџања криичке тексто Горскоџ вијенца* [I]. – Студије српске и словенске: Серија I. Српски језик, Београд, 1999, IV, бр. 1–2, 87–144. [Прештампано у: Маројевић 2000, 307–362, 400].
- Маројевић 2000: Радмило Маројевић. *Српски језик данас*. Београд, 2000.

- Милановић 1950: Б. Милановић. *Заменички облик собом уз љаžоле носити, водити и сл.* – Наш језик, нова серија, Београд, 1950, књ. I, св. 7–8, 295–302.
- Milović 1965: Jevto Milović. *Neka pitanja kritike teksta „Gorskoga vijenca” (Povodom izdanja „Gorskoga vijenca” u redakciji Rista J. Dragičevića).* – Zadarska revija, Zadar, veljača 1965, XIV, br. 1, 53–69. [Прештампано у: Миловић 1983, 363–384].
- Миловић 1983: Јевто М. Миловић. *Сџазе ка Њеžоуу.* Титоград, 1983.
- Младеновић 1996: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац.* Приредио Александар Младеновић. Цетиње, 1996.
- Младеновић 1998: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац.* Са сликама Пера Почека. Приредио С. Стијовић. [Текст и коментари А. Младеновића]. Београд, 1998 [1999].
- Младеновић 1999: Александар Младеновић. *О неким најоменама уз данашње издање „Горског вијенца”.* – Ријеч, Никшић, 1999, V, бр. 1–2, 10–23.
- Младеновић 2001: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац.* Приредио Александар Младеновић. Београд, 2001.
- Nazečić 1947: Petar Petrović Njegoš. *Gorski vijenac.* Sa komentarom S. Nazečića. [Sarajevo], 1947.
- Nazečić 1989: Petar Petrović Njegoš. *Gorski vijenac.* [Priredivač: Salko Nazečić]. Sarajevo, [1989].
- Недић 1964: Петар Петровић Његош. *Пјесме. Луча микроkozма. Горски вијенац.* [Избор и предговор Војислав Ђурић. Редакција Владан Недић]. Нови Сад – Београд, [1964] (Српска књижевност у сто књига. Књ. 21. Петар Петровић Његош, I).
- Никчевић 1997: Петар II. Петровић Његош. *Горски вијенац.* Јубиларно издање поводом 150. годишњице првог издања с предговором приредио Војислав П. Никчевић. Цетиње, 1997.
- Остојић 1996: Бранислав Остојић. *О значењу и ортографички неких ријечи и израза у Горском вијенцу.* – Студије српске и словенске: Серија I. Српски језик, Београд, 1996, I, бр. 1–2, 205–214.
- Павићевић Б. и др. 1985: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац.* [Приређивачки одбор: Б. Павићевић, уредник, Б. Остојић, Ж. Перовић, М. Радовановић, Б. Бањевић, Д. Јоветић, Д. Калезић. Цетиње–Титоград, 1985]. Издање садржи факсимил рукописа (5–41) и репринт првог издања (43–169).
- Павићевић В. и др. 1947: *Горски вијенац* Петра II Петровића Његоша. Издање Одбора за прославу стогодишњице Горског вијенца. [Редактор издања Видо Латковић. Објашњења саставио Вуко Павићевић а рјечник Јован Вукчевић]. Цетиње, 1947.
- Петковић 1985: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац.* [Предговор Миодраг Поповић. Објашњења Радослав Петковић]. Београд, 1985.
- Роровић 1963: Petar Petrović Njegoš. *Gorski vijenac.* Priredio i pogovor napisao Vladimir Popović. Zagreb, 1963.
- Радовић 1947: Владимир Поповић. *Њеžош и наше вријеме.* II. Петровић Његош. *Горски вијенац.* 1847–1947. Ђуза Радовић. Редакција и Коментар. Загреб, 1947.
- Радовић 1974: Petar Petrović Njegoš. *Gorski vijenac.* [Redakcija, predgovor, komentar i rečnik Đuza Radović, Beograd, 1974].
- Ракочевић 2001: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац.* Приредио Милоје М. Ракочевић. [Београд, 2001].
- Решетар 1890: *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Увод и коментар написао Милан Решетар. У Загребу, 1890.

- Решетар 1926: [Целокупна дела Петра Петровића Његоша. Књ. 1. Већа дела]. *Горски вијенац. Луча микрокозма. Шћейан Мали*. У редакцији Милана Решетара, Београд, 1926.
- Решетар 1940: *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Десето издање с уводом и коментаром Милана Решетара. Београд, 1940.
- С: Петар II Петровић-Његош. *Свободијада*. Критичко издање. У редакцији Р. Маројевића. [У припреми]. Рукопис (*са ознаком* с[трана]) цит. по: Петар II Петровић-Његош. *Свободијада*. Фототипско издање према рукопису који се чува у Државној јавној библиотеци имена М. Е. Салтикова-Шчедрина Лењинград. [Приредио Нико С. Мартиновић]. Цетиње, 1967.
- СС 1999: *Старославјанскиј словарь (по рукописям X–XI веков)*. Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовој. 2-е изд. Москва, 1999.
- Стевановић 1976: Михаило Стевановић. *Језичка тумачења у коментарима Њеђошева Горског вијенца*. Београд, 1976.
- Стевановић 1990: Михаило Стевановић. *О језику Горског вијенца*. Београд, 1990.
- Стевановић–Бошковић 1954: *Рјечник* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша]. [Рјечник саставили М. Стевановић и Р. Бошковић]. Београд, 1954. (Целокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 6).
- Стевановић и др. 1983 I, II: *Речник језика Пејтра II Пејтровића Њеђоша*. [На корицама: *Речник Њеђошева језика*]. Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић. Уредник Михаило Стевановић. Књ. I–II. Београд–Титоград–Цетиње, 1983.
- Стојановић 1924: *Живот и рад Вука Сџеф. Караџића (26. окт. 1787 – 26. јан. 1864)*. Написао Љуб. Стојановић. Београд–Земун 1924. (Друго, фототипско издање објављено је у Београду 1987).
- Ћупић 1995: Петар II Петровић Његош. *Дјела*. [Приредио и технички уредио Драго Ћупић]. Подгорица, 1995.
- Сар 1922: *Gorski vijenac* vladike crnogorskoga Petra Petrovića-Njegoša. S predgovorom od Marka Cara. Herceg-Novı, 1922.
- Сар 1939: *Gorski vijenac* vladike crnogorskoga Petra Petrovića-Njegoša. S predgovorom od Marka Cara. Četvrto izdanje. Hercegnovi, 1939.

Радмило МАРОВЕВИЧ

МИХАИЛО СТЕВАНОВИЧ – ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ТВОРЧЕСТВА
П. ПЕТРОВИЧА-НЕГОША. 1–5

Резюме

1. С СТРАШНОМ МИШЉУ, ПРСИ(X) НАДУТИЈЕХ [ГВ 242]

В настоящей серии статей продолжается рассмотрение текстологических вопросов научного издания поэмы „Горный венец” П. Петровића-Негоша, которая была опубликована при жизни поэта в Вене в 1847 г. старой орфографией. В первой статье обосновывается реконструкция предлога *с* в 242-ом стихе перед словоформой *сѣрашном*

(и в автографе поэта, и в первом издании предложно-падежное сочетание было написано фонетически: *Страшномъ мысля, прсихъ надутієхъ*) и сохранение запятой после первого полустишия.

2. ЈУНАШТВО ЈЕ ЦАР ЗЛА СВАКОЈЕГА [ГВ 605]

В первой части статьи рассматривается значение 605-го стиха поэмы „Горный венец” П. Петровича-Негоша. В комментариях к поэме и в специальной литературе стих толкуется прямо противоположно: 1) ‚героизм – самое страшное зло’; 2) ‚героизм побеждает всякое зло’. М. Стеванович, рассматривая значение составного союза *а и* в начале 606-го стиха, доказал правомерность (только) второго толкования: указанный союз имеет не противительное, а соединительное значение. Во второй части работы автор обосновывает свое лингвистическое (фонологическое) толкование и текстологическую интерпретацию 606-го стиха, в котором он реконструирует диверб *нићѣ* [пѣићѣ] = *nihe je* с дифтонгической ступенью контракции гласных в качестве единственного произносительного варианта. Новая текстологическая интерпретация 606-го стиха подтверждает второе толкование 605-го стиха (‚героизм побеждает всякое зло’).

3. ШТО СЕ С ЦРНИМ ЗАДОЈИ ЂАВОЛОМ [ГВ 685]

В статье предложено новое прочтение и новое толкование 685-го стиха поэмы „Горный венец” П. Петровича-Негоша: в стихе представлен не творительный субъекта (*кого дьявол кормил грудью), а фонетически написанный творительный падеж с предлогом *с* (и в автографе поэта, и в первом издании предложно-падежное сочетание было написано фонетически: *што се црним задон ђаволомъ*), в значении обстоятельства совместности (‚кого с дьяволом кормили грудью’).

4. РАЗДВАЈ’ЈУЋИ ДА СЕ НЕ ИСКОЉЕ [ГВ 2121]

В первой части статьи рассматривается история вопроса. Деепричастие *раздвајоћн* первого издания поэмы „Горный венец” П. Петровича-Негоша (Вена, 1847) редакторы однообразно передают средствами современной орфографии: *раздвајући*. В лексикографических трудах форма определяется как диалектизм, но не приводятся диалектные подтверждения. В последней монографии М. Стевановича (Белград, 1990) форма объясняется закономерностями метрики негошевского стиха. Во второй части работы автор обосновывает свое лингвистическое (фонологическое) и филологическое (текстологическое) толкование загадочной формы. Он исходит из факультативного произношения фонемы ⟨а⟩ между двумя сонантами *ј* в послеударном положении с полной редукцией (*раздвај[ø]јући*), поэтому деепричастие реконструирует в форме *раздвај’јући* [раздвај’јући].

5. (А) АКО НАМ ЈЕ МИО АЛИ СВОЈТА [ГВ 2150]

В статье обосновывается оправданность традиционного членения 2150-го стиха поэмы „Горный венец” П. Петровича-Негоша, согласно которому в стихе представлено не сочетание союза *а* и местоимения *ко* (‚а кто’), а союз *ако* (‚если’).